

Մեր ընտանիքի մէջ գերդաստանի իշխողը, գլխի անպայման բռնաւորութեան և անսանձ կամայականութեան շնորհով, մատուկի մէջ ամենաթարմ հասակից արմատանում է վատութեան, վախկոտութեան, հլու հպտտակութեան, կուրորէն հնազանդութեան, սորկական ոգու զգացմունքը: Պորա հետեանքը այն է ինում որ մանկութենից մեզ մօտ էն մշակվում հաստատութիւններ, չէ զարգանում անձնավտաստութիւն, երեւայի զլուխը բթանում է, նա չէ զարգանում որպէս ինքն իրան պարող, յարգող էակ, այլ ընդհա-

«... ԴՆԻՐ ԽՈՒՆԱԿՆԵՐ...»

գաղթել են Վրացիները, չունենալով այն ամեն-
նախադրար տարր ուսումնարանները, կորցրել
են մայրենի լեզուն և ապրելով վրացիների հետ
ընդունել են նրանց լեզուն նաև ընտանեկան
կենցաղավարութիւնը, պահելով միայն կրօնը:

Ուրեմն ինչքան ցաւալի է մի ազգի վիճակը,
երբ նա կորցրել է իւր ընտանեկան կենցաղավար-
ութիւնը, դրականութիւնը, և միայն լոկ կրօնով
որոշվում է ուրիշներին: Եւ ինչ սխալութեամբ չեմ
համարի ասել, որ ոչ մի ազգ այնքան ստույգ-
որոշութեամբ չէ նայում դեպի իւր մայրենի լե-
զուն, ինչպէս նայը: Այն մասնով որ նայը, որ ինքն
էլ մի ընդունակ ազգ է, ապրել է հաղթարար
տարիներ, ունեցել է և ունի ներկայումս գրա-
կանութիւն, ընտանեկան կենցաղավարութիւն
և երբեմն էլ ունեցել է իւր անկախութիւնը:

Գաւառները դէպի բուն նպատակը: Մինչև 1868
թուականը Յիսկովալ չունէր ծխական դպրոց,
որով ընտանեկան կարողանային իւրեանց պա-
պերի սխալները ուղղել, այն է սովորացնելին
մանուկներին մայրենի լեզուն: Մինչ վերջինս
մանուկները մեր եկեղեցին առաւել էր Գորու հա-
յոց ծխական դպրոցին ստանկան 150 ր., այն
պայմանով, որ մեր ժողովրդականներից ցանկա-
ցողը կարող էին իւրեանց որդիք ուսման տալ
Գորու ծխական դպրոցը: Բայց շատ ծանր էր և
գոյնար իրագործելը, որովհետեւ Յիսկովալի ժո-
ղովրդը չունի այնքան կարողութիւն, իր որ-
դիք Գորի ուղարկելուն և 150 ր. ծախսելու որ
համեմատաբար ամենասակաւ տարեկան ապ-
րուստ է մի աշակերտի համար: Այս պատճա-
ռով միշտ կը նկատէին Գորու ծխական դը-
պրոցի մէջ ցիլիկալացի մանուկներից երկուս
կամ երեք, այն էլ հարուստների որդիք: Իսկ ժո-
ղովրդեան աղքատ գաւթի որդիք, որ գրէին չորս
հինգերորդական մասն էին կարծում, զրկվում
էին ուսումից: Եւ ցիլիկալացիների քրտնքով
վատակամ կողմնակները չէին գործ դրվում իւ-
րեանց որդւոց դաստիարակութեան համար, այլ
գորեցիներին:

Այս բանի վերաբերութեամբ միտք ծագեց
ժողովրդականաց մէջ թէ՛ «Երբ ինչեւ ժողովրդ
Գորու ուսումնարանին են տալիս, մանուկանց
որ իւրեանց որդիքանցից չսկին մասն է ուսա-
նում: Բաւոր վեռեցին իրանք բանալ ուսում-
նարան, ինչպէս ինքն միջնորդութիւն Կոնստանտնու-
թէնը:

է կտակէ մեր օրինաբան, թէ չը գիտեմ ինչ
դասնաւոր դպրոցին... Բայց, չէ՛ քոյր ջան,
ինչ ես ներշնչում: Նրան ո՞վ կօպէլ կը տայ, որ
տանի ու...»

Սօփիան, կարծես այսքանով չը բաւականա-
ցած, նորից չարունակեց.— «Ուրիշ ես ասում...
Ո՞վ է, ո՞վ վերա է, ինչքան է փողը...» հարց
արեց նա բարբառելով:

Իսկան Նիկիտիչը մէջ այս հարցերը վառեցին
նորա ինքնասիրութիւնը և քրոջը հանգստաց-
նելու մտքով ստիպեցին նորան ասել, որ գործը
չարժէր այդպիսի խորին ուշադրութեան: Բայց
ստանալով հետաքրքրել Սօփիան չը բաւականա-
ցաւ, նա հարց արեց.— «Չէ՛, աստ տեսնեմ...»

— «Ի՞նչ շատ ես հարց անում, Սօփիա ջան,
միթէ չես ճանաչում անկերս Մի օրէն, այն յի-
մար աղքատիւն...»

«Մի՞նչ... այն պառակտ դմբոն, այն անամօթ
աղքատը...» զարմանալով հարց էր անում
քրոջը:

— «Այո՛ Մի՞նչ»:

«Փոխ տուած դրամն ինչքան է»:

— «3000 շաւաթաւ ասաց եղբայրը և երգիծաբա-
նութեամբ շարունակեց.— շա՛ն էլ վրան դիմ, կը
լինի 3500...»

«300 թուան... վա՛յ դիմի... Մի՞նչ 300 թու-
անի տէր, այն էլ քեզ վերայ...»

«Ի՞նչ ես զարմանում, Սօփիա ջան, բանը ու-
նենալը չէ, բանը ստանալն է...»

«Մոռնալ ունի»:

«Ի՞նչ նշանակութիւն ունի թղթի կտորը, երբ
ես ասում եմ, որ չեմ տայ...»

«Ի՞նչպէս թէ չես տայ: ասա՛ որ գանգա-
սով... Գիտես, վանուշա ջան, երբ նա կամե-
նում է այդ փողը կտակել Օրիորդաց Գարոցին,
այն ժամանակ չը կարծես թէ յիմար Մի՞նչ կը
լինի գանգատովը, այլ նայն իսկ ուսումնա-
րանի կատարի հողաբարձուները... ճանաչում
ես արդեօք այդ ուսումնարանի փողապաշտ
քահանայ—տեսիլն: Նա կտակած փողերը իր
շիրքը գցելու համար գլխից հաղար ու մի փոր-
ձանքներ, հազար ու մի մեղք ու խախտաբա-
ղիւնք կը գործէ...»

Քրոջ վերջին խօսքերը երկուստեքի սիրտը
ան սարսափ լցեցին... Նա մինչև այսօր դեռ
չէր մտածել այն, ինչ Սօփիան գրչակեց: Նա

բնայից կաթողիկոսի մօտ, որ Գորու ծխական
դպրոցի ուղարկելու դրամներ յիսկովալի
նոր բացուելու ուսումնարանի համար, առա-
ջակիցով նաև իւրեանց օգնութիւն ուսումնա-
րանին դրամական պակասութեան կործմից: Այ-
դարև հրաման եկաւ, որ Գորի ուղարկելու փողերը
թող մնայ Յիսկովալի նորարաց ուսումնարանի
համար: Այնուհետև ժողովրդականը ընծայեցին
իւրեանց կարողութեան համեմատ փողերը հե-
տեւալ պայմանով, որ ընծայած փողերը 9 տարի
ժամանակով պէտք է մնային ընծայողների մօտ
և նորա վճարէին տոկոս տարէն 10 րոպու-
վերա 2 ր. և արեցին ուսումնարանին պարտա-
մուծահանել:

Բայց ինչ ուսումնարանը որի կառավարութիւնը
յանձնեցին երեցիփոխին և ուրիշ երկու ան-
ձանց, որ պէտք է հոգ տանէին ուսումնարանի
յառաջադիմութեան: Լաւ յայտնի է, թէ երեց-
փոխանները առհասարակ ինչ աշխուշ են նայում
ուսումնարանապետին և եկեղեցական գու-
մարներին վերա... Սեր ծխական դպրոցը նայե-
լէս չունեցաւ բարեկարգեալ դրութիւն. երեց-
փոխանի չնորոգ ուսումնարանը միշտ հողաբար-
զութեան մէջ էր. այս պատճառով էլ ժողո-
վրդեան եռանդը ստուգելու դէպի ուսումնարան,
դադարեցան ընծայած փողը չա՛ն վճարելուց,
ասելով թէ՛ «Այն փողերը, որ մեր ամենքիս սե-
փականութիւնն է, չէ կամենում երեցիփոխանը
վճարել, մերն էլ ոչինչ չենք տայ»: Չէին հա-
կանում որ իրանց որդւոց ընդունակութիւնը և
բարոյական կողմը սպանում էին իւրեանց թու-
լութեամբ: Վերջապէս չէին հասկանում, որ երեց-
փոխանի անձը իւրեանց ձեռքն էր տուած:

Ուսումնարանի այս տեսակ դրութեան մէջ,
կարծես ընտրողութեամբ մեր սիրտը ուսում-
նարանի փրկութեան էր սպասում: Ահա հա-
տուտեց թիմական վերափոխութիւն: Երբ թե-
մական վերափոխութիւնը հաստատուեց մեր յայտ
շատ մեծ էր և պէտք է խոստովանել, որ հայը
Տէր-Ստեփանոս Տէր-Ստեփանեանց պակաս
չէր աշխատում մեր ուսումնարանի յառաջադի-
մութեան: Երբայց կարող է համարուել, որ
առաջակից նախորդ առաջնորդին, այս խոս-
քով թէ՛ «Բայց որ Յիսկովալի երեցիփոխանը
նայն պայմանին մէջ է, ուսումնարանը գոյութիւն
չէ կարող ունենալ, ուստի պէտք է հանէք պաշ-
տօնից»:

կարծում էր—հեղուկ կը լինի մի աղքատի յաղ-
թելը, բայց այժմ հաստատեց, որ իր դէմ եղող
զապաններին ընկճել անհնարին է... Այս մտքե-
րով տապալմամբ նա կանգնեց ակնկալը և ասաց
քրոջը.— «Երբ խօսքերը ուղիղ են... քա՛ղք վատ
կը լինի... բայց արդեօք էլ հնար չը կայ այդ
անիծած ծեծուսեց աղապիւլու համար... Նա
ինձնից երեք չորս անգամ պահանջեց և ես
յիվարաբար նորան անարդիւնով ճանապարհ ձը-
գեցի... Իդո՛ւր, իդո՛ւր, ես նորան պէտք է հա-
նգատեցնել և ժամանակ խնդրել մինչև կարո-
ղանայինք մի հնար գտնել...»

«Այդ ասե՛ք ոչինչ, ընդհանրեց քրոջը, նա
միշտ մեր տունն է գալիս. բայց ինչ չէ իմա-
նում ու եմ: Այսօր կրկին կը գալ և ես նորա-
նից այդ մասին կը խնդրեմ, որ սպասի»:

— Եւստ լաւ: դիցո՛ւք ինչորեքիւր: Բայց կրկին
քո կարծիքը ինչ վրդովում է... հողաբարձու-
ները...»

«Ուրեմն դու ուղղում ես հնար գտնել, որով
ոչինչ չը ստանար աղքատը...» հարց արեց
քրոջը և եղբոր երեսին պատասխանի անդ հա-
ւանութեան նշան տեսնելով շարունակեց.—
«Ի հարկէ ասելի լաւ կորուսեմ փողը քեզ է պէտք
մտադրելու դու ունիս. չորստեղիս աղքատին փողը
ինչ հարկաւոր է...» Իսկան Նիկիտիչը խորին
մտածութեան մէջ ընկաւ: Նա հնար էր որո-
շում գտած գտնաբեր ակախանացիներ: Սօ-
փիան նայեց մտածում էր: Իսկ թէ տրանց
մէջ կային այնպիսի անմեղ սրտեր, որոնք դեռ
վարակուած չէին աշխարհային բախտերով, դեռ
չը գիտէին մտածել և հնար գտնել ուրիշ փողը
կանխել համար—այդ անուշա փողերի մա-
նուկներն էին, որոնք հրեշտակային անմեղա-
թեամբ աշխարհը ձգում էին կամ իրանց քե-
ռու, կամ մօր երեսին:

Տիրող բողոքական լուսնական ընդհատողը
եղաւ Իսկան Նիկիտիչը, որ վերջապէս գաւառ-
ում դէպի քրոջը խօսեց.— «Ասում ես նա չաքա՛մ
օրերը այսպիսի է գալիս...»

«Ի՞նչպէս չէ: Ամէն շաբաթ—անկախան»:
Իսկան Նիկիտիչը կամեցաւ մի խօսք ասել,
բայց իր միտքը կրկին մտնեցնելով փակեց բե-
րանը:

Քրոջը նկատելով այս, հետաքրքրված կամե-
ցաւ իմանալ եղբոր միտքը և անհամբեր սրտով

տօնից: Ասկայն տարիներ և ամիսներ անցան,
կարգադրութիւն անող չեղաւ: Բաւական էր որ
իւրեանց վիճակը ապահով էր, իսկ ցիլիկալացի
մանուկները, թէ գործին, մայրենի լեզուն, տեղ
օտերէն կամ արեւմտեղիքն ինքեմ...

Իսկան առաջնորդ Գարոցի վերաբերմամբ
թիմական վերափոխից Տէր-Ստեփանեանց իմա-
նում մեր ուսումնարանի դրութիւնը, թեմ չը-
ղեւ ժամանակ օգնուստ ամիս վերջերին ան-
ցեալ տարի, շորհ բերեց Յիսկովալ: Երեցիփոխանը
յանկարծ գրիռեց պաշտօնից և նրա հաշիւը
առաջնորդը յանձնեց վերաբերել թիմական
տեսչին: Հաշիւներից պակասեցաւ 300 ր., բացի
այն փողերից, որ շահով էին տուած այնպիսի
անձանց, որ չեն կարող վճարել, մօտ 800 ր.
Իսկ թէ կը վճարէին, այն էլ մի քանիս: Կար-
գեցին նորա տեղ Յովհաննէս Մեղրեանութեան-
ցին, որ Յիսկովալի հաղաբարձութեան պատուի
անձինքներից մէկն է, թէ ես չեմ համաձայն-
վում, բայց աղաւ խօսքերով համոզեց նրան
սրբազանութիւնը որ «ամեն մարդ պարտաւոր
է Աստուծո՛ւ ապագային ծառայել»: Պատուիրեց
նաև թիմական վերափոխիչ չինել տալ, որ ձեռ
սեղաններ, վարձեցին յարմարաւոր սենեակ ու-
սումնարանի համար: Մեծ յայտ ունեցող որ նոր
թիմական վերափոխիչը կը հողա շաւ ուղղմ-
նարանի ուսումնական մասի բարեկարգութեան
վրա:

Բ. Տ. Ա.

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

Մեզ գրում են ԳՅՈՒԹԱՅԻՑ հեռուէրը՝ «Գեո-
անցիկալ տարվի նշանները ամիս տեղիս քահա-
նայ Տէր-Գալիթ Նալալկանցի հրաւերով: Քու-
թայիս հայերը հաւաքուեցան ծխական ուսում-
նարանում, եկեղեցւո՛ւ վեց սարկալ եղանակով
հաշիւը տեսչիւր և մեր ծխական ուսումնարանի
համար նոր հողաբարձուներ ընտրելու դիմա-
րութեամբ: Եկեղեցւո՛ւ հաշիւ իրա խօսքը այս-
տեղ իմ դիմաբերութեանց զուրկ լինելով, թող-
նում եմ ուրիշ անգամ, միայն կը պատմեմ հե-
տեւալ: Նողաբարձուների ընտրութիւնը կայա-
ցաւ նոյեմբերի 21-ին, 1876 թվին, ընտրուեցան
Իսկան Գալիթով, Սյուրծոն Բերուշով և Միքայէլ

սիկեց հարց անել. «Նը. ինչ է. ինչ ես մտա-
ծում... հնար գտա՞ր...»

«Այո, Սօփիա ջան, ինչ անհամբեր դմբն ես
եղել... ինչ է. ինչ կայ, որ իմ տեղ գու ես
մտածում... ինչ համար մի մեծ բան չէ 300
թուանը բայց որովհետեւ քո ասածները իմ
սրտում նոր նոր մտքեր ծնեցին, այդ պատճա-
ռով ես ասում եմ չէ կարելի արդեօք չը տալ
այդ փողը...»

— «Ի հարկէ պէտք է չը տալ. փողը քեզ է
հարկաւոր վանուշա ջան. ո՞վ է ասում որ տա-
րանը նրանում է թէ ինչ հնարք գտնես, որ
աղաւթեմ հողաբարձուներից, թէ չէ չը տալը
հեղա է»:

«Ես ոչինչ հնար չեմ գտնում... Եթէ նա կեն-
դանի միտք, ապա...»

«Ի՞նչ է կենդանի միտք» Իսկան Նիկիտիչի
այս խօսքերը առաջին անգամ սարսափեցրին
Սօփիային. նա հառկացաւ եղբոր միտքը, նա
հասկացաւ և սարսեց. մի ներքին պատերազմ
տապալեցնում էր նորան. նա վիճում էր իր
խղճի հետ եղբոր օգտի մասին: Արդեօք մենք
աղքատը, թէ գրկիլ «վանուշէն» մի գրամա-
ղիկից, արդեօք սիրտ անլ «վանուշէն» թէ զը-
կել նորան իւր մտաբանութեան հանելու միջո-
ցից—անհ թէ ինչ հարցերով ալեկոծվում էր
նա... Սօփիան լռեցրեց իր խղճի բողբոջներն:

Նա սիրում էր իր եղբոր ամեն բանից վեր. նա
համաձայնեց անել ամեն բան յօգուտ իր եղ-
բոր, և դառնալով դէպի Իսկանը ասաց մեղք
ձայնով. «Ես հասկանում եմ միտքը, իմ հոգե-
նա հասկանում եմ... էլ ում հաւար եմ ապրում
եթէ ոչ քեզ...»

Քրոջ կողմից հաւանութիւն տեսնելով այժմ
Իսկանի սիրտն սկսեց խղճաշարիւղ: Մի էլ տա-
տանվում էր իր ձեռնարկութեան վերա... Վեր-
ջապէս որդեց. բայց որդ տես իր միտքը սիրտ
չէր անում. նա աշխարհը գնանին ձգած սկսեց
անողորմ իրողով ծածկել իր բիւրեղի ծաղիկը...
Փողը չը համբերեց. «Ի՞նչ ես շատ մտածում,
ասած նա, մի վախիլ, հնար կը գտնե՞ր...»

— «Հնար գտած է. ընդհանրեց շտապով Իսկանը
կարծես թէ քնից արթնալով, հնար գտած է...»

«Գիտեմ, վանուշա ջան, գիտեմ... Բայց քո
գտած հնարը փոքր ինչ...»

«Ի՛նչ, տուտուց խօսք, կորեց Իսկանը. քեզ

Մեղրեով: Մարտիկներէնց յետոյ, տեղ-տեղ
առաջադրած, նայն ընտրութիւնները համար
պատրաստված թիմակ վրա բարդ ներկայ գաւառ-
վորները պարագրկեցան: Տէր-հայրը մեզ բաւա-
նեց որ միւս օրը ինքն կուղարկէ հողաբարձու
համար, ուր որ հարկն է: Բայց ասա չորրորդ
ամիսն է սկսվել, և մինչև այժմ ոչինչ չէր չը
կայ նոր ընտրված հողաբարձուների հաստա-
ման մասին: Մեր ուսումնարանը մնացել է
ստանց հսկողութեան, ինչ հողաբարձուները
իրանց պաշտօնից բարձրվելու ձեռք են վեր
առել, իսկ նորերը դեռ չեն հաստատուել: Սը-
րդեօք իմ պէտք է մեղադրել այս բանի համար:
Եթէ գործ է ապացուցւում բարձր հողեր ինչա-
նութիւնը, մենք դեռ իրաւունք չունենք այդ
հաստատապէս ասելու, գործի ընթացքի հետ
ձանձօթ չը լինելով: Իսկ այս ժամանակ դանա-
զան կասկածներ են յայտնվում, քաղաքիս հայ
աղաքականութեան մէջ հայր-կարեւորացի դէմ
Ռեմիք ասում էին թէ տէր-հայրը ընտրութիւն
ները թողնում էին և ամբ էլ ներկայացրել հա-
տաւարներ և փութախուսմն է պահում միւս-
ները հաւատացնում են, որ հաստատութեան
կողմակը վաղուց է որ ստացվել է և թէ հայ
Գալիթը թագաւում է այդ թուղթը միջանից,
սրբաբարձու ընտրված հողաբարձուները իր թէ
իրան Եղաբարձուի կուսակցութեանը չեն պաշ-
կանում: Մենք հաւատում ենք սեռական վիճակ ու-
րերին, չենք հաւատում, բայց որդեւ ընտրող-
ները, վերջապէս իրաւունք ունենք պահանջելու
որ հարցը պարզվի»:

Մարտի 2-ին ժամը 11-ին, առաւօտեան,
ԹԻՖԼԻՍԻ Ներսէսեան հրապարակի վրա, պօի-
ցիայի շինութիւնից ոչ հեռու Սարգիս անունով
մի հրաւեր արձանակեց վերաբերել Մարտի եկե-
ղեցւո՛ւ հայկերի երեցիփոխան պ. Բարսեղ Ե օ-
ջայեանց ինչ: Գնդակը փորն է մտել: Որքան
վտանգաւոր է վերքը դեռ յայտնի չէ: Ասում
են որ այդ գործի պատճառը այն էր, որ իւր
թէ արուեստաւոր Սարգիսը, կապալով վերց-
րած ունէր Մօզուս եկեղեցւո՛ւ և նրա ուսումնա-
րանի շինութեան վերանորոգութիւնը, և այլ օ-
ջայեանք որան պարտ մնալով մօտ 3000 րոպը,
չէր վճարում: Երբ Սարգիսը վերադարձել իր աշ-
խատութիւնները, երեցիփոխանը նորան փող

հաղար անգամ տակ եմ չը հաւատալ նախա-
պաշարութեան... Գիտե՛ս որն է, խղճն որն է...
Իսկան չունեմ... անդձիկ ենք ապրելու համար,
ու պէտք է աղքատը...»

«Ես ես չեմ ասում թէ... միայն հողաբարձու
կուղիլ, որ գա վաղեմաւոր միջոց է...»

Եղբայրը, մի քիչ մտածելուց յետոյ, կոշտակ-
նախորդ պէն, մեր թուաւ տեղիցիւր ու գտնացի՝
գտնայ, գտնայ, քոյր, քոյրիկ ջան, ես հնար գտ-
նայ...»

— «Ի՞նչ, ինչ հնար...» հարց արեց յառաջով
Սօփիան:

«Աղքատն ապրւմ ես այսօր կը գայ»:

— «Ի՞նչպէս չէ. անպատճառ կը գայ»:

«Գու նորան ճանաչում ես...»

— «Հարաւշում եմ և այսօր անուշա կը գայ
մեր տուն»:

«Բարի. միայն Սօփիա ջան, դուշկա, պէտք է
եղորդ համար գլուխդ էլ վեր գնես ու...»

— «Աստ, աստ, վանուշա ջան, միթէ պէտք է
խնդրես. էլ ինչ խնդիր կուղիլ, աստ տես-
նեմ»:

Եղբայրը, չորս կողմ նայելով, մտեցաւ քրոջ
սկանչին և սկսեց շնչել: Քրոջի ու անմեղ
մանուկները այս տեսարանը մի օտարոտի բան
կարծելով սկսեցին իրանց աչքերը և կամէին
մօտենալ Սօփիային, բայց Իսկան Նիկիտիչի բե-
րանից դուրս թուած «գալիթայ» խօսքը նո-
րանց հանգստացրեց: Երեսները կարծեցին, թէ
իրանց բարեկամները մտածում են գալիս ու-
տեղաւ վերա...:

Երբ չնչոյց վերադարձել էր Իսկանը հարց արեց
քրոջը. «Նը. ինչ հնար չէ...»

«Փառաստոր հնար է... Ի՛նչ, էլ մի սպասիր,
գիւ, շտապիլ, որ հնարը հարկաւոր ժամին պատ-
րաստ վրի...»

Խմբագիր—Հրատարակող ԳՐԻԳՈՐ ԱՐՇԵՐՈՒՆԻ